

12.00.09. - Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.98

Савельєва Ірина Валеріївна,
аспірант кафедри галузевого права
Херсонського державного університету
ORCID ID 0000-0001-5653-7673

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ПОНЯТЬ «МОВЛЕННЄВИЙ ПОРТРЕТ» ТА «СЛОВЕСНИЙ ПОРТРЕТ»

Анотація

Стаття присвячена порівняльному аналізу криміналістичних понять «мовленнєвий портрет» та «словесний портрет», що сприяє розмежуванню нетотожних понять. На основі наукових праць визначено належність таких понять до криміналістичної техніки. Вказано на практичні проблеми застосування методу словесного портрету та перспективи застосування методу мовленнєвого портрету в процесі досудового розслідування.

Ключові слова: мовленнєвий портрет, словесний портрет, габітоскопія, ідентифікаційні ознаки зовнішності особи, фоноскопична експертиза, ознаки мовлення, авторознавча експертиза.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ «РЕЧЕВОЙ ПОРТРЕТ» И «СЛОВЕСНЫЙ ПОРТРЕТ»

Аннотация

Статья посвящена сравнительному анализу криминалистических понятий «речевой портрет» и «словесный портрет», что способствует разграничению нетождественных понятий. На основе научных трудов определено принадлежность таких понятий к криминалистической технике. Указано на практические проблемы применения метода словесного портрета и перспективы применения метода речевого портрета в процессе досудебного расследования.

Ключевые слова: речевое портрет, словесный портрет, габитоскопия, идентификационные признаки внешности человека, фоноскопическая экспертиза, признаки речи, автороведческая экспертиза.

“COMPARATIVE ANALYSIS OF CRIMINALISTIC CONCEPTS "SPEECH PORTRAIT" AND "VERBAL PORTRAIT"”

Annotation The article is devoted to the comparative analysis of criminalistic concepts "speech portrait" and "verbal portrait", which helps to differentiate non-identical concepts. On the basis of scientific works, affiliation of such concepts to criminalistic technique is determined. The practical problems of applying the method of verbal portrait and the prospects of using the method of speech portrait in the process of pre-trial investigation are indicated.

Key words: speech portrait, verbal portrait, gabioscopy, identification signs of person's appearance, phonoscopic expertise, speech signs, author's expertise.

Постановка проблеми В сучасному світі злочинність є невід’ємним соціальним явищем кожної держави, яке невпинно зростає швидкими темпами. Цьому сприяють багато факторів, серед яких і розвиток новітніх технологій, що дають злочинцям нові методи і способи вчинення злочинів, а також розширюють шляхи для ухилення від кримінальної відповідальності. Новітні засоби зміни зовнішності людини, а зокрема ознак, що її індивідуалізують, зумовлюють потребу у формуванні нових способів і методів ідентифікації особи не тільки за її соматичними ознаками, але й мовленнєвими та поведінковими.

Аналіз наукових праць з криміналістики свідчить, що на сьогодні не існує єдиного підходу до визначення понять «словесний портрет» та «мовленнєвий портрет», що в свою чергу, призводить до двозначності у розробці методів криміналістичної ідентифікації, групофікації та діагностики.

Криміналістичні аспекти зовнішності людини та їх значення в процесі розслідування та розкриття злочину досліджувалися такими науковцями як Т. Пазинич, Г. Кухарев, Г. Гетьман, С. Лапта, Л. Головченко та ін.

Над розкриттям поняття «мовленнєвий портрет» в царині психології спілкування працювали Л. Виготський, А. Добрович, О. Леонтьєв, К.Г. Юнг; в лінгвістиці - описали типологію мовних особистостей Г. Богін, В. Карасик, Ю. Караулов, К. Сєдов, О. Шахнарович; в криміналістиці – на сьогодні таке поняття не досліджено.

Частково структурні елементи «мовленнєвого портрету» досліджуються при проведенні фонографічної експертизи. Окремі кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти правового регулювання проведення фонографічної експертизи широко досліджувалося науковцями, зокрема такими як Р. Белкін, А. Леонтьєв, В. Журавель, М. Щербаковський, М. Салтевський, В. Бірюков, О. Шахнович, В. Батов, В. Бергер, Т. Варфоломєєва, А. Вінберг, В. Колмаков, В. Стратонов, І. Крилов, В. Гончаренко, Г. Грамович, Г. Грановський та ін.

Проте фонографічна експертиза і мовленнєва діагностика не тотожні, а стан розробки останньої знаходиться на початковому етапі. Наука криміналістики розвивається, зокрема, з'явилися нові напрями розвитку криміналістичної техніки, які своєю появою значно розширюють її можливості у дослідженні та використанні мовленнєвих особливостей для криміналістичної діагностики особи – учасника кримінального процесу і вимагають серйозних теоретичних висновків.

Метою написання даної статті є дослідження поняття та структури криміналістичних методів «словесного портрету» та «мовленнєвого портрету», сфер використання, а також їх порівняльний аналіз.

Виклад основного матеріалу

Кожна людина є унікальною, неповторною істотою і як представник біологічного виду, і як член суспільства. Саме сукупність особливих ознак визначають її індивідуальність. Ці ознаки можливо встановити, описати та порівняти, а отже використати для досягнення цілей криміналістичної ідентифікації, групофікації та діагностики особи. Важливим є розуміння, що зазначених цілей можна досягти ґрунтуючись не тільки на ознаках зовнішності людини, але й ознаках, що відображають її внутрішній світ, свідомість,

інтелект, досвід.

Вивченню ознак зовнішності особи присвячена габітоскопія. Габітоскопія (від лат. *habitus* - зовнішність і грец. — спостерігаю, розглядаю) — розділ криміналістики, який вивчає закономірності зміни зовнішніх рис людини, методи і засоби збирання та дослідження інформації про них для пошуку та ідентифікації людей [1; с. 587].

Застосування рис зовнішності в кримінальному судочинстві вимагало запровадження єдиної термінології і системи їх опису.

Опис зовнішності людини в криміналістиці може здійснюватися довільно або за спеціальною методикою з використанням спеціальних термінів.

Довільний опис - це опис, дається свідком-очевидцем в словах і виразах, які використовуються в повсякденній мові.

Наприкінці XIX ст. А. Бертільйоном (Франція) був розроблений єдиний метод класифікації та опису зовнішніх ознак людини з метою розшуку і ототожнення - словесний портрет, опублікований ним під назвою «Інструкція по опису прикмет» [2; с. 624]. Метод який удосконалювався потім іншими криміналістами.

Систематизований опис - це опис методом словесного портрета.

Однаковість опису зовнішності досягається за рахунок основних принципів:

1. застосування спеціальної (стандартизованої) термінології в описі. Дотримання цього принципу усуває різночитання описаних ознак, забезпечує однакове розуміння, виключає неясність і запобігає помилки;

2. дотримання послідовності в описі. Опис здійснюється від загального до приватного, зверху вниз. Спочатку характеризується фігура в цілому, потім описуються окремі ділянки тіла (голова, тулуб, кінцівки, найбільш суттєві ознаки анатомічних елементів голови, обличчя) і, нарешті, функціональні ознаки і особливі прикмети;

3. максимальна повнота опису. По можливості описуються всі ознаки, сукупність яких дозволяє виділити певної людини з числа інших людей;

4. опис провадиться в анфас і правий профіль (у необхідних випадках до

зростання і з інших сторін). Особливі прикмети описуються як на правій, так і на лівій сторонах особи;

5. опис здійснюється стосовно до нормального (звичайного) положення голови і станом зовнішності;

6. при описі виділяються помітні та особливі зовнішні ознаки природженого характеру чи набуті нею в процесі життя. Помітні ознаки «впадають» в очі своїм розміщенням, розміром, кольором (каліцтво, родимі плями, великий рот або ніс і т. п.). Особливі ж прикмети здебільшого «приховані» і виявити їх можна при спеціальному обстеженні особи.

Ознаки зовнішності людини за обсягом класифікують на загальні (що характеризують людину в цілому) та окремі (детальні); за ідентифікаційним значенням — групові (однаковий зріст, одна національність, однаковий вік) та індивідуальні; за умовами прояву — статичні (колір волосся, очей) і динамічні (хода, міміка, жестикуляція); за природою — постійні (що можуть виникнути в людини від народження і зберігатися протягом усього життя); тимчасові (які виникають і зникають з різних причин — волосся, зуби); необхідні (притаманні певній етнічній групі чи статі — вуса, борода в чоловіків, коси в жінок); випадкові (що виникли через певні обставини); природні (характеризують різні етапи розвитку людського організму — молочні чи постійні зуби тощо); штучні (що з'явилися як результат зміни зовнішності — шрами, рубці, татування) [3; с. 187].

Численні і різноманітні особливості зовнішності людини утворюють три основні групи ознак: анатомічні, функціональні й супутні. Анатомічні та функціональні ознаки вважаються власними і є основними в ідентифікації людини. Супутні - це непрямі ознаки, що характеризують зовнішній вигляд людини побічно і сприяють його ототожненню.

Анатомічні ознаки визначають стать, вік, зріст, статура, антропологічні риси зовнішності, будова тіла, голови, обличчя і його елементів. Особлива увага, природно, приділяється обличчю людини як найбільш індивідуалізуючому особистість при її зоровому сприйнятті. Шкірні покриви обличчя, особливо ті з них, які характеризуються близько розташованою

кістково-хрящової основою черепа, відносно стійкі протягом усього життя людини, що робить можливим ототожнення особистості, зовнішній вигляд якої був зафіксований навіть зі значним інтервалом часу. До анатомічних ознак належать розміри, форма, контур, положення, колір і особливості будови окремих частин обличчя і тіла.

Функціональні ознаки виявляються в процесі життєдіяльності людини, характеризуючи його рухові і фізіологічні функції. Функціональні ознаки відображають зовнішній прояв життєдіяльності людини. Серед них найбільш вираженими і доступними спостереженню є ознаки, що характеризують поставу, ходу, жестикуляцію, міміку і мову.

Мовленнєві функції характеризуються елементами власної мови і мовного механізму. Вони проявляються в мові, діалекті та акценті. Мовний механізм характеризується особливостями вимови і голоси. Мова буває повільної, швидкої, спокійною, виразної, збудженої. Іноді проявляються гаркавість, шепелявість, гугнявість, а також елементи місцевого говору або певного акценту. Голос в залежності від сили звучання може бути: слабкий, середній або сильний; за тембром - бас, баритон, тенор, альт, фальцет; по чистоті - глухий, дзвінкий, хрипкий, сильний [4; с.276].

П. Біленчук наголошує на необхідності дослідження таких ознак особи при складанні словесного портрету:

1. Голос: дзвінкий, глухий, сильний тощо.
2. Вимова: ясна, невиразна, говорить з акцентом, шепелявить, гаркавить, заїкається, говорить швидко, говорить повільно тощо.
3. Характерні риси: жестикулює, багата міміка, вживає характерні слова, звороти, словосполучення, вигуки, національні слова [5; с.189].

Таким чином, окремі ознаки мовлення досліджуються при складанні словесного портрету.

«Мовленнєвий портрет» - це сукупність ознак мовної особистості, які вербалізуються мовними засобами і характеризуються соціальними, віковими, етнокультурними ознаками та проявляється безпосередньо в мовленнєвій ситуації, яку створюють учасники комунікації.

А. Леонтьєв, О. Шахнарович, В. Батов запропонували досліджувати такі ознаки мовлення особи, які варто включити до структури мовленнєвого портрету. Вони поділили їх на 3 групи:

1. звукові ознаки мовлення (голос, інтонація, вибір певного темпу мовлення в межах норми мови, характер, тривалість та розподіл пауз, характер та ступінь логічного виділення, ступінь фонетичної редуції, діалектні риси, іншомовний акцент).

2. семантико граматичні ознаки (характер заповнення пауз, вибір слів і конструкцій, міра виразності, тобто потенційна можливість вибору; рівень мовленнєвої культури (правильність мови); міра організованості тексту(ступінь його планування).

3. категоріальні ознаки мовлення (вікові, соціальні, «соціальні діалекти» (професійна мова, жаргони, умовні мови – арго), територіальні, національні) [6; с. 3-8].

До цілей використання словесного портрету доцільно віднести: 1) розшук невідомих злочинців за їх прикметами; 2) розшук осіб, що переходять від слідства і суду, які вчинили втечу з місць позбавлення волі; 3) розшук безвісти зниклих осіб; 4) встановлення особи загиблих за невідомими трупами; 5) перевірка особи заарештованого на слідстві, в суді та в місцях виконання покарань; 6) проведення впізнання живих осіб і трупів; 7) проведення слідчого огляду; 8) експертне дослідження фотозображень із метою ототожнення особи; 9) перевірка документів, що засвідчують особу; 10) проведення оперативно-розшукових заходів [7; с. 172].

Перспективи складання мовленнєвого портрету в криміналістиці та його значення в розкритті та розслідуванні правопорушень визначив вітчизняний вчений-криміналіст В. Стратонов. Він запропонував здійснювати групофікацію особи за її особливостями мовлення, тобто за допомогою комп'ютерної техніки визначати місце проживання особи. Адже кожен географічний район, кожен населений пункт має свою, тільки їм властиву специфіку мовлення, що дозволить створювати мовленнєвий портрет не лише злочинця, але й інших осіб (наприклад тих, хто втратив пам'ять) [8; с. 25].

До цілей використання мовленнєвого портрету доцільно віднести: 1) розшук невідомих осіб за особливостями їх усного та писемного мовлення (звуження кола пошуку); 2) як допоміжний метод при ідентифікації невідомих осіб за фактичної наявності самої людини (наприклад тих, хто втратив пам'ять); 3) експертне дослідження фоно- відеозаписів із метою ототожнення особи; 4) проведення оперативно-розшукових заходів.

Розглянемо детальніше джерела інформації для складання словесного та мовленнєвого портретів.

Відображення зовнішнього вигляду людини, що використовуються в криміналістиці, прийнято ділити на суб'єктивні і об'єктивні. Суб'єктивні відображення виникають у результаті безпосереднього зорового сприйняття людини або його останків іншою особою. Найбільш поширеним суб'єктивним відображенням є уявний образ. Він може використовуватися безпосередньо (при впізнанні однієї особи іншим) або опосередковано - через опис, фоно-, відеозапис.

Об'єктивне відображення зовнішнього вигляду людини - це його відображення на фотознімках, кінострічках, рентгенівських знімках, фоно-, відеозаписах, у слідах, його відеозображення і т. п.

При складанні мовленнєвого та словесного портрету існують як спільні для обох джерела інформації (відеозапис, уявний образ та ін.), так і відмінні. Зокрема, за рентгенівським знімком чи скелетом людини неможливо скласти мовленнєвий портрет, а за фонозаписом чи авторським документом – словесний портрет.

Суттєва роль в ідентифікації особи належить портретно-криміналістичній (фотопортретній) експертизі. Предметом її дослідження є розпізнавання (діагностика) і встановлення тотожності особи за портретним зображенням. Портретно-криміналістична експертиза поділяється на такі види:

1) експертиза зображень людей за фотопортретами з метою встановлення, чи не зображено на двох (або більше) фотознімках одна й та сама особа;

2) експертиза невпізаного трупа (фотознімки якого представлені) та фотопортрета живої особи для встановлення особи трупа;

3) експертиза прижиттєвих фотографій безвісти зниклої людини та черепа трупа для встановлення, чи міг виявлений череп належати даній особі;

4) експертиза посмертної маски невідомої людини і прижиттєвих фотозображень безвісти зниклого з метою впізнання трупа.

З метою криміналістичної ідентифікації, групофікації та діагностики окремі елементи мовленнєвого портрету особи використовують для проведення фонографічної (усне мовлення), авторознавчої, почеркознавчої та семантико-текстуальної експертиз (писемне мовлення) .

На практиці фонографічна експертиза найчастіше використовується для дослідження особливостей голосу об'єкта.

Белкін Р.С. відносить фонографічну (фоноскопичну) експертизу, як складову відеофонографічної (відеофоноскопичної) експертизи, до класу Б 1.8. криміналістичних експертиз [9; 98].

Чинне законодавство України відносить відео фонографічну експертизу до класу криміналістичних експертиз.

Фонографічна експертиза включає в себе два основних напрямки:

1. Вивчення голосу;
2. Вивчення мови.

Основним завданням авторознавчої експертизи є ідентифікація автора тексту. За допомогою цієї експертизи вирішуються ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи автора тексту), а також неідентифікаційні завдання (діагностичні) про умови складання тексту, факт викривлення ознак письмової мови тощо, класифікаційні завдання про місце формування мовленнєвих навичок, рідну мову, освіту автора документа [10].

При проведенні почеркознавчої експертизи виконуються такі криміналістичні завдання:

1. Ідентифікаційні - встановлення виконавця тексту рукопису або підпису; встановлення факту виконання однією особою рукопису, декількох підписів, тексту та підпису.

2. Діагностичні - встановлення умов та часу виконання рукопису, виконання рукопису в незвичному стані виконавця, навмисно зміненим

почерком, з наслідування почерку іншої особи.

3. Класифікаційні - встановлення статі та віку виконавця рукопису.

Семантико-текстуальною експертизою вирішуються завдання із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних в тих чи інших текстах, їх стилістичного забарвлення, смислового навантаження, характеру інформації (чи може така інформація розглядатися як образлива) тощо.

Таким чином, експертне дослідження із застосуванням методу словесного портрету зосереджене у портретно криміналістичній експертизі, а застосування методу мовленнєвого портрету розрізнене і частково використовується при проведенні різних видів криміналістичних експертиз.

Висновки При аналізуванні основних підходів до визначення та структури понять «словесний портрет» та «мовленнєвий портрет» ми дійшли висновку, що поняття не є тотожними і є альтернативними методами опису людини з метою її розшуку та ідентифікації особи.

Вони мають як спільні риси, так і відмінні. Так, словесний портрет є методом опису зовнішніх ознак людини, мовленнєвий портрет може свідчити як про зовнішні ознаки, так і про внутрішні (психічні); джерела криміналістичної інформації та цілі застосування обох методів співпадають лише частково. Словесний портрет як криміналістичний метод добре розроблений і застосовується вже більше 100 років, мовленнєвий портрет – практично не досліджений, на практиці застосовуються лише окремі його елементи в межах різних експертних досліджень та процесуальних дій.

«Словесний» та «мовленнєвий» портрети особи можуть досліджуватися і бути основою для проведення криміналістичної ідентифікації, групофікації та діагностики, а також застосовуватися в оперативно-розшуковій, слідчій і експертній практиці.

Література:

1. Юридична енциклопедія / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998—2004 . — ISBN 966-7492-00-1. Т. 1 :

А — Г. — 1998. — 669 с.

2. Юридична енциклопедія / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998—2004.Т. 5 : П — С. — 2003. — 736 с. : іл.

3. Криміналістика (криміналістична техніка): Курс лекцій / К82 П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков. — К.: МАУП, 2001. — 216 с.

4. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. "Издательство "Прспект", 2017 г. - 434 с. (монографія)

5. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика:[монографія]/ П. Д. Біленчук, О. І. Мотлях, О. М. Рибальченко, І. П. Усіков/за ред. П. Д. Біленчук. – 2013. – Журнал К.: Атіка – 420 с.

6. Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии: [монографія] . М., «Наука», 1977, 62 с. (монографія)

7. Криміналістика: навч. посіб. / [Волобуєв А. Ф., Волобуєва О. О., Самойленко О. А. та ін.]; за ред. А. Ф. Волобуєва. – К.: КНТ, 2011. – 504 с.

8. Стратонов В.М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності: Монографія. – Х.: Видавництво Херсонського державного університету, 2009. – 441 с.

9. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории — к практике. — М.: Юрид, лит., 1988. — 304 с.

10. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.